

This document is an historical remnant. It belongs to the collection Skeptron Web Archive (included in Donald Broady's archive) that mirrors parts of the public Skeptron web site as it appeared on 31 December 2019, containing material from the research group Sociology of Education and Culture (SEC) and the research programme Digital Literature (DL). The contents and file names are unchanged while character and layout encoding of older pages has been updated for technical reasons. Most links are dead. A number of documents of negligible historical interest as well as the collaborators' personal pages are omitted.

The site's internet address was since Summer 1993 www.nada.kth.se/~broady/ and since 2006 www.skeptron.uu.se/broady/sec/.

Folkbildning som fält

Jesper Ducander

**Examinations-PM i
Forskarutbildningskursen Kapital och fält.
Metoder för studier av utbildning och kultur (5 p)
Uppsala universitet 2007**

Folkbildning som fält

Inledning

Folkbildning som begrepp har ännu inte fått en slutgiltig, allomfattande och klart fastslagen definition. Frågan är om en sådan är möjlig eller ens önskvärd. Folkbildning kan, som det nu är, studeras och undersökas inom olika discipliner och utifrån olika utgångspunkter. Inget ämne kan sägas ha monopol på att genomföra undersökningar och forskningsprojekt rörande folkbildning. En alltför snäv definition skulle begränsa möjligheterna att undersöka det som fenomen. De teoretiska utgångspunkter och de perspektiv från vilka man kan studera folkbildning kan skilja sig åt högst väsentligt. Inget ämne har först med sig att folkbildning skall studeras utifrån en viss teoribildning eller sättas i relation till en speciell uppfattning om hur forskning om folkbildning skall bedrivas.

En teori som har nyttjats vid folkbildningsrelaterade studier är Habermas offentlighetsteori, eller det som Habermas benämner borgerlig offentlighet: "bürgerlichen Gessellschaft". Det Habermas dock *inte* studerade, det som enligt honom inte hörde till den offentlighet han intresserade sig för, omfattade exempelvis arbetarrörelsen, folkliga organisationsformer, kollektiva sammanslutningar som fackföreningar, folkrörelser, läsecirklar, studieförbund. Allt detta som brukar omfattas av begreppet folkbildning. Visserligen skriver Habermas i förordet till *Borgerlig offentlighet* att han medvetet undvikit att studera den plebejiska offentligheten, men det är märkligt att han undlåtit att undersöka den folkliga offentlighet som tvivelsutan har funnits.¹

Min ståndpunkt är inte att Habermas offentlighetsteori inte äger sin giltighet inom folkbildningsforskning. Jag tycker hans teorier är väl lämpade att utgå från, bara man är på det klara med hur de skall användas. Ett exempel är att tala om en alternativ offentlighet, alternativ i förhållande till den borgerliga. Habermas senare teoribygggen kan även de vara fruktsamma att utgå från. Det gäller speciellt teorin om der kommunikativa handlandet, vilken i viss mån bygger på, eller snarare utgår från offentlighetsteorin.

En annan teoretiker som är användbar och intressant ur ett annat perspektiv är Gramsci och hans teorier om hegemonibegreppet. Detta är speciellt användbart om man väljer att studera folkbildning ur ett klassperspektiv. Gramscis hegemonibegrepp hänger samman med de intellektuella och det moderna samhället och kan placeras inom marxistisk samhällsteori.

Inom sociologi och speciellt samhällsteoretiskt inriktad sociologi finns det flera teorier och metodiska uppfattningar vilka kan visa sig fruktsamma att utgå från. Dock har Pierre Bourdieus begrepp mig veterligen inte nyttjats i någon större utsträckning. Den tes som här kommer att drivas är att Bourdieus begrepp skulle kunna lämpa sig att användas när svensk folkbildning studeras som samhällsfenomen. Här skall göras ett försök att visa hur begreppen skulle kunna användas med hänseende på svensk folkbildning och då främst folkbildningens uppkomst och tidigare historia.

¹ Habermas, Jürgen, 1984, *Borgerlig offentlighet: kategorierna "privat" och "offentlig" i det moderna samhället*, s. 4.

Bakgrund

Det är tveksamt om en exakt tidpunkt för den svenska folkbildningens tillblivelse skulle kunna anges. Det är också svårt att avgöra när folkbildning kan sägas uppstå som fält, och när de kriterier som karakteriserar ett fält är uppfyllda. Bourdieu menade att framväxten av ett fält sker gradvis och det rör sig om ett långsamt framvällande.² I *Konstens regler* redogör han för det litterära fältets uppkomst i Frankrike på 1880-talet, och hur författarna fick kämpa för att gradvis erövra autonomi. Det är möjligt att framväxten och utvecklingen av folkbildning fortfarande pågår och ännu inte är avslutad. Folkbildningsmannen Sigfrid Leander har fört fram åsikten att 26 oktober är bildningscirkelns födelsedag och 1845 folkbildningens födelseår.³ Det var detta datum som Stockholms bildningscirkel bildades. Mot att ange denna tidpunkt kan invändas att bildningscirkelna, som grundades på 1840- och 1850-talen, fick en relativt kort livslängd, och Stockholms bildningscirkel upplöstes 1861. Det finns således ingen obruten kontinuitet från bildningscirkelna till de folkbildande praktiker som senare kom att positionera sig på fältet, även om ambitionen och idéerna var gemensamma. Dessutom fanns folkbildande initiativ innan dess. År 1834 startade exempelvis Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande sin verksamhet.⁴ Dock kan man knappast tala om embryot till ett folkbildningsfält på 1830-talet, eftersom de institutioner som brukas föras fram som de främsta aktörerna inom svensk folkbildning (och som senare kom att bli dominerande inom fältet) ännu inte hade inlett sin verksamhet. Redogörelsen för Stockholms arbetareinstituts historia betitlade Leander *Folkbildningens födelse*.⁵ Detta grundades 1880 och ger möjligen en mer rättvisande bild av den första folkbildande praktik som skulle komma att positioneras på fältet. Dock kan man inte tala om ett fält för folkbildning då.

En alternativ möjlig utgångspunkt skulle kunna vara de olika folkrörelsernas framväxt och uppkomsten av ett folkrörelsefält. Detta får anses vara den direkta förutsättningen för uppkomsten av ett fält för folkbildning. Det folkrörelser som företrädesvis står i fokus är frikyrkörörelsen, nykterhetsrörelsen samt arbetarrörelsen, vilkas historia kan härledas till den senare hälften av 1800-talet.

Den första svenska folkrörelsen inleddes med baptistförsamlingarna från 1848. Efter konventikelplakatets upphävande 1858, bildades i spåren av baptistförsamlingarna flera frikyrkörörelser. År 1879 grundades Godtemplarorden som den första folkrörelsen för nykterhetsfrågor. Denna följdes av flera sammanslutningar för nykterhet under 1880- och 1890-talet. Den sista större folkrörelsen får arbetarrörelsen anses vara. Sveriges socialdemokratiska arbetareparti bildades 1889, och flera fackföreningar kom från 1898 samlas inom Landsorganisationen. Gemensamt för folkrörelserna, som gör att de kan sammanföras till ett fält, var den likartade verksamhet de bedrev. Detta kännetecknades av ett gemensamt kapitalbegrepp benämnt organisationskapital. Här ingick färdigheter och kunskaper om demokratiska arbetsformer som att leda sammanträden, skriva protokoll, tala för sin sak och hålla omröstningar. Inom folkrörelserna poängterades medborgerliga friheter som yttrandefrihet, trosfrihet, församlingsfrihet och rösträtt. För att förvärva sådant kapital skulle förtroendeuppdrag eller styrelseuppdrag, fackliga uppdrag eller andra poster inom folkrörelsernas orga-

² Bourdieu, Pierre, 2000, *Konstens regler: det litterära fältets uppkomst och struktur*, s. 206.

³ Leander, Sigfrid, 1974, *Folk och bildning: jämförande studier till omkring 1870 som inledning till en svensk folkbildningshistoria*, s. 361.

⁴ Leander nämner visserligen Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande, men menar att bildningscirkelrörelsen var ”det första organisatoriska, direkt folkbildande försöket”, vilket enligt Leander inte förekommit tidigare.

⁵ Leander, Sigfrid, 1980, *Folkbildningens födelse: Anton Nyström och Stockholms arbetareinstitut 1880-1980*.

nisation vara en möjlighet.⁶ De som innehade dessa färdigheter skulle ha en viss mängd organisationskapital i den mån kunskaperna igenkändes och erkändes som värdefulla av andra positioner på fältet. Flera av medlemmarna var med i mer än en folkrörelse, och samtliga rörelser arbetade politiskt, om än i olika former.⁷

Vid sekelskiftet 1800/1900 kan man tala om ett folkrörelsefält. De olika rörelserna var då så pass etablerade, och hade uppnått en sådan grad av autonomi att de kom att utgöra ett eget fält. På grund av folkrörelsernas nära samarbete i medborgerliga och politiska frågor utvecklades förbindelser och relationer mellan dem. Dessa förbindelser kom att stärkas av det dubbla medlemskap som förekom. Även ett gemensamt tillgängligt kapital gör att folkrörelserna kan sammanföras till ett fält.

Folkbildande praktiker

I ett försök att beskriva ett fält för folkbildning skall här de främsta folkbildande praktikerna beskrivas, vilka kom att inta de första positionerna på fältet. Som tidigare nämnts får Stockholms arbetareinstitut och föreläsningen ses som en lämplig utgångspunkt.

Föreläsningar i folkbildande syfte hade förekommit innan de egentliga folkrörelserna etablerades, och även folkrörelserna hade en omfattande bildningsverksamhet där bland annat föreläsningar ingick. Första försöket att satsa på rena föreläsningar kom Stockholms arbetareinstitut ta initiativet till, vilket grundades 1880 av läkaren Anton Nyström. Dennes ambition var att institutet skulle vara öppet för alla samhällsklasser men först och sist för arbetare. Idéerna som låg till grund för verksamheten hade Nyström formulerat fem år tidigare

en allmän undervisningsanstalt, som skulle kunna bidra till upplysningens spridning till *alla* samhällsklasser. Denna institution skulle kunna ha till huvudmål: fri och vetenskaplig undervisning i form av fullständiga och systematiska föreläsningsskurer huvudsakligen i naturvetenskaper och historia. Ett folkbibliotek skulle och där finnas tillgängligt.⁸

Stockholms arbetareinstitut följdes av arbetarinstitut och föreläsningföreningar runt om i landet. Det var först i de större städerna initiativ togs till att starta föreläsningföreningar, men de kom småningom spridas till mindre städer och till landsbygden. År 1890 fanns 97 föreläsningföreningar i landet. Dessa ökade 1905 till 338. Fem år senare hade de ökat till 505. Som mest fanns det vid mitten av 1950-talet 1050 föreläsningföreningar i Sverige.⁹ Från 1884 kom statsbidrag att utgå till föreläsningverksamhet.¹⁰ Kravet för att erhålla bidrag var att föreläsningarna inte fick innehålla ämnen av religiös eller politisk karaktär. Detta innebar att föreläsningföreningarna aldrig kom att positioneras inom det politiskt färgade folkrörelsefältet. Faktumet att Nyström tog upp ett bildande inslag som redan praktiserades på folkrörelsefältet (det vill säga föreläsningen), och att han huvudsakligen vände sig till arbetar-

⁶ Broady, Donald, 1991, *Sociologi och epistemologi: om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, s. 300.

⁷ Vestlund, Gösta, 1996, *Folkuppfostran, folkupplysning, folkbildning: det svenska folkets bildningshistoria – en översikt*, s. 59f.

⁸ Leander, 1980, s. 14.

⁹ Leander, Sigfrid, 1978, *Folkbildning och folkföreläsningar: ur en folkbildares tänkebok, folkbildningsstudier och föreläsningshistoria 1880-1975*, s. 192, Andersson, Mauritz, 1936, "Folkliga bildningssträvanden", s. 115, Leander, 1980, s. 12.

¹⁰ Leander, 1978, s. 140.

klassen, innebar att Stockholms arbetareinstitut och övriga föreläsningföreningar i landet utvecklade relationer med folkrörelsefältets bildande verksamheter, men eftersom de inte delade grundläggande politiska värderingar fick de inte inträde till fältet. En hel del av de agenter, vilka kan positioneras inom folkrörelsefältet kom att besöka arbetarinstitutionen och föreläsningföreningarna, och därmed inta positioner även inom det som senare skulle bli ett fält specifikt för folkbildning. I och med sina förbindelser med folkrörelsernas bildningsverksamhet kom de att skapa de första bräckliga strukturerna för ett fält för folkbildning. Det faktum att arbetarinstitutionen och föreläsningföreningarna befann sig utanför fältet och var relativt autonoma, befrämjade de grundläggande strukturerna för ett fält. Av avgörande betydelse var dock relationerna mellan de bildande verksamheterna. Föreläsningföreningen var vid sekelskiftet 1800/1900 en etablerad och erkänd institution.

En viktig händelse som främjade uppkomsten av ett fält var bildandet av studieförbunden. Dessa kan härröra sitt ursprung från studiecirkelna. "Studiecirkel" som ord förekom första gången 1894 inom nykterhetsrörelsen (IOGT). Nykterhetsmannen Oscar Olsson formulerade studiecirkelns motto: "för folket genom folket".¹¹ Studiecirkelna uppstod således inom folkrörelsefältet och bedrevs inom de olika folkrörelserna. Arbetarrörelsen tog intryck av nykterhetsrörelsens studieverksamhet, och 1912 bildades Arbetarnas bildningsförbund (ABF). Den drivande kraften här var Rickard Sandler.¹² Nationaltemplarordens studieförbund bildades 1922 och Godtemplarordens studieförbund 1928.¹³ Frikyrkliga studieförbundet (FS) och Sveriges kyrkliga studieförbund (SKS) bildades 1947.¹⁴

De första studiecirkelna var alltså sprungna ur folkrörelsernas bildningsverksamhet, och kunde till en början återfinnas inom folkrörelsefältet. För studiecirkelna var studier det primära. I och med att studieförbunden konstituerades kan man tala om en egen institution inom fältet. Det som förenade dem får anses vara studieformen, det så kallade självbildningsidealet. Det bestod av tre steg enligt vilka bildningen skulle ske: aktivt informationssökande, begrundande och personligt tillägnande av den information som insamlats och slutligen reflektion över det man lärt sig. Dessa tre aktiviteter skulle ske i ett kollektivt sammanhang i samverkan med andra.¹⁵ Studieförbunden blev viktiga institutioner för att förverkliga självbildningsidealets idéer och omsätta det i praktiken. I och med bildandet av studieförbunden fick folkrörelsernas bildningsverksamhet institutioner som kunde bidra till uppkomsten av ett fält för bildning riktad till folket. Studieförbunden kom tillsammans med arbetareinstitutet och föreläsningföreningarna att formera sig till förstadierna till ett fält för folkbildning.

Den tredje institution som bidrog till uppkomsten av ett specifikt fält för folkbildning var biblioteksverksamheten. De första biblioteken för allmänheten var sockenbiblioteken. Dessa kom dock att stagnera under slutet av 1800-talet. Från 1800-talets mitt och framåt kom bibliotek att inrättas i städerna. Målgruppen var medelklass och övre arbetarklass. Det var också dessa som tog hand av huvudmannaskapet, vilket innebar att en stor del av arbetarklassen var utestängda från biblioteken. I anslutning till Stockholms arbetarinstitut tillkom ett bibliotek, och detsamma skedde vid bildandet av arbetareinstitut i andra städer.¹⁶ Parallellt med dessa uppstod bibliotek inom studiecirkelna, och var alltså bibliotek kopplade till studieförbunden. Avsikten var att de skulle tillgodose behovet av studielitteratur. De tidigaste formerna

¹¹ Andersson, Bo, 1980, *Folkbildning i perspektiv: studieförbunden 1870-2000, organisering, etablering och profilering*, s. 63f.

¹² Ibid. s. 106f.

¹³ Ibid. s. 64, 66.

¹⁴ Ibid. s. 86, 88.

¹⁵ Gustavsson Bernt, 1991, *Bildningens väg: tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880-1930*, s. 162f.

¹⁶ Åberg, Åke, 1982, "Folkbibliotekens historia intill 1960-talet", s. 58.

grundades inom nykterhetsrörelsen samtidigt som de första studiecirkelbiblioteken etablerades. Studiecirkelbibliotek grundades även i anslutning till studiecirkelbibliotek som initierats av frikyrkorörelsen och arbetarrörelsen. Som mest kom studiecirkelbiblioteken att uppgå till 5000.¹⁷ Från 1912 började statbidrag utbetalas till såväl kommunbibliotek som riksförbund för studiecirkelbibliotek. Kravet för de sistnämnda var alltså att de var knutna till ett riksförbund, och det var i sammanhanget studieförbunden. I och med detta beslut var studiecirkelbiblioteken skyldiga att öppna sina lokaler även för utomstående.¹⁸ Med tiden framfördes krav att studiecirkelbiblioteken skulle inlemmas i det kommunala systemet. Så skedde också och 1965 upphörde de statliga bidragen till studiecirkelbiblioteken. Biblioteken var alltså från början knutna till studiecirkelbibliotek och indirekt till studieförbunden, i och med att de från 1912 var tvingade att öppna sina bibliotek för de som inte var med i rörelsen kan de betraktas som en egen institution som hade möjligheter att utveckla egna relationer till andra institutioner inom det begynnande fältet. Även de bibliotek som fanns i anslutning till arbetarinstitutioner var viktiga. Till dessa kom de vandringsbibliotek som från 1900 inrättades av den radikala studentföreningen Verdandi.¹⁹ Även det år 1903 bildade Folkbildningsförbundet, som var ett samarbetsorgan för föreläsningföreningar, sammanställde och hyrde ut vandringsbibliotek.²⁰ Det kan således konstateras att biblioteksverksamheten hade nära relationer till olika folkbildande praktiker, och därför skulle kunna placeras inom samma fält som dessa.

De sista större institutionerna som kom att bidra och spela en viktig roll för uppkomsten av ett fält för folkbildning var folkhögskolorna. De första folkhögskolorna (kallade högre folkskolor), startade 1868. Initiativtagare var i allmänhet självägande bönder, och de var avsedda för deras söner och senare även döttrar.²¹ Från 1872 kom statsanslag att utgå. Landstingen initierade också flera folkhögskolor, men arbetarna var fortfarande uteslutna. Vid sekelskiftet 1800/1900 uppgick folkhögskolorna till 29 stycken, och då hade de funnit sin form. År 1906 startade Brunnsviks folkhögskola, och kom att bli arbetarrörelsens första folkhögskola, och betraktades som en rörelsefolkhögskola. Även Nationalgodtemplarorden, unkyrkörörelsen och baptistsamfundet grundade folkhögskolor.²² Rörelsefolkhögskolornas uppkomst och anknytning till folkrörelserna gjorde att de senare utvidgade sitt verksamhetsfält. Dock är det lämpligt att betrakta folkhögskolorna som institutioner utanför folkrörelsefältet. Anledningen till detta är att de fick sina anslag från staten, och inrättandet av en folkhögskoleinspektörstjänst. Efter hand blev folkhögskolornas företrädare positivt inställda till sina kontakter med staten. Det var först efter 1910-talet folkhögskolorna och främst rörelsefolkhögskolorna fick betydelse för fältets utveckling. Det får betraktas som viktiga institutioner beträffande konstituerandet av fältet.

¹⁷ Ottervik, Gösta & Möhlenbrock, Sigurd, 1973, *Svenska bibliotek: historia – organisation – funktion, en översikt*, s. 49f.

¹⁸ Andersson, Bo, s. 59, Åberg, s. 62.

¹⁹ Åberg, s. 58.

²⁰ Vestlund, 1996, s. 80.

²¹ Tengberg, Eric, 1967, "Folkhögskolans uppkomst", s. 94-117.

²² Dagerman, Allan, 1967, "Folkhögskolans idéhistoria" s. 241-248.

Ett folkbildningsfält

Istället för att ange en exakt tidpunkt när ett fält för folkbildning uppstår får det, vilket tidigare nämnts, betraktas som en gradvis utveckling. Det faktum att ursprunget till stor del kan sökas i folkrörelsefältet gör det lättare att se detta som ursprunget till ett fält för folkbildning. Uppkomsten för ett specifikt fält till folkbildning kan alltså förläggas till ett skede då folkrörelserna är fullt utvecklade, då arbetarinstitutionen och föreläsningsföreningarna är etablerade, då folk- och rörelsebibliotek har uppstått, och då folkhögskolor och studieförbund har utvecklat en sådan självständighet att de utgör egna institutioner och inte längre är ingående i folkrörelserna. De första karakteristika som förenar de folkbildande praktikerna är deras ambition att erbjuda (ut)bildning till de lägre klasserna i samhället och en alternativ bildningsgång. Bourdieus användning av begreppet fält innebär att ett fält "existerar när en avgränsad grupp människor och institutioner strider om något som är gemensamt för dem".²³ En utvidgad definition skulle kunna vara att: "med socialt fält avses ett system av relationer mellan positioner besatta av specialiserade agenter och institutioner som strider om något för dem gemensamt".²⁴

Detta skulle innebära att de folkbildande praktikerna kom att ge upphov till ett fält för folkbildning – ett folkbildningsfält. Dessa är alltså de tidigaste institutionerna som genom sin uppkomst kom att konstituera fältet och så småningom, när det väl uppstått, positionera sig på det. En av fältets egenskaper är att det exkluderar den formella utbildningen, om vi med det menar grundskola (tidigare folkskola, realskola), gymnasieskola samt universitet och högskola. Dessutom exkluderas ren yrkesutbildning.

En viktig förutsättning för fältets existens är det Bourdieu benämner *doxa*. Begreppet *doxa* har Bourdieu troligen hämtat från grekiskan och betyder direkt översatt åsikt eller mening. *Doxa* grundas på de trosföreställningar som finns inom fältet, och omfattar något som skapar samhörighet på fältet, trots att det samtidigt pågår en kamp. En svårighet med att finna fältets *doxa* ligger i att den i normalfallet är så självklar och odiskutabel att den inte behöver uttalas.²⁵ Det är enbart när styrkeförhållandena på fältet är i fara som den uttrycks.²⁶ Enkelt uttryckt kan man säga att den *doxa* som finns inom folkbildningsfältet handlar om *vad folkbildning är och bör vara*. Det skulle alltså handla om vad som definieras som folkbildning, och hur folkbildningsarbete skall bedrivas. Agenterna och institutionerna på fältet är överens om att folkbildning och folkbildningsverksamhet är värda att strida om. Dessa är också överens om hur dessa strider skall ske. Man skulle aldrig våga ifrågasätta vad striderna om folkbildning är värda. På fältet finns vidare ett motsatsförhållande mellan de som företräder ortodoxin och företrädare för heterodoxin. Bourdieu menar att de dominerande företräder det ortodoxa som vill bevara allting som det är, medan de nya "unga arga männen", "kätteriet", de nya pretendenterna på fältet representerar heterodoxin.²⁷ De ortodoxa värdena inom folkbildningen skulle kunna vara att de fyra institutionerna föreläsningsföreningar, studieförbund, folk- och studiecirkelbibliotek samt folkhögskolor representerar den rena formen av folkbildning. De studieformer som tillämpas inom dessa är de som bör råda. De heterodoxa skulle då förfäktat åsikten att kanske även radio och TV, studier på egen hand (självstudier, exempelvis genom böcker) också kan räknas till folkbildning. De heterodoxa kan söka nya

²³ Broady, 1991, s. 266.

²⁴ Ibid. s. 266.

²⁵ Bourdieu, Pierre, 1991, "Mot en sociologi om sociologerna", s. 96.

²⁶ Bourdieu, Pierre, 1991, "Några egenskaper hos fälten", s. 129.

²⁷ Ibid. s. 129.

arbetsformer och nya former för folkbildning till exempel distansundervisning och användning av IKT.

Kravet för att ett socialt fält skall kunna betraktas som autonomt är att de besitter en specifik form av symboliskt kapital. Det gäller alltså att finna en kapitalart som är specifik för folkbildningsfältet, och som igenkännes och anses värdefull och tillmäts ett visst värde.²⁸ I Bourdieus undersökningar av det franska utbildningssystemet har det framkommit att olika kapitalarter kan lagras i utbildningar och examina, vilket bland annat gäller ackumulerandet av det kulturella kapitalet. Utbildning och bildning skulle härmed vara förbundet med förvärvandet av en viss typ av kapital. Betraktar man folkbildningen som utbildande skulle själva synen på bildningen, och kunskaperna kunna gälla som symboliskt kapital.

Inom de tidiga folkrörelserna och främst arbetarrörelsen fanns tre förhållningssätt till det borgerliga kulturarvet. Dessa kan också kopplas till folkbildning eftersom bildning och kultur sågs som sammanlänkande. De tre riktningarna var kulturseparatismen, det kritiska övertagandet samt det beundrande övertagandet. Kulturseparatismen innebar ett avståndstagande från det borgerliga kulturarvet, och ett försök att skapa ett arbetarnas eget kulturarv, vilket först kunde ske i ett socialistiskt samhälle. En som företrädde detta synsätt var August Palm. Det kritiska övertagandet innebar att man erkände kulturarvets betydelse, men man tillägnade sig det inte kritiskt. Man granskade det och försökte inta ett kritiskt förhållningssätt och sökte nya vägar. Det sattes i relation till den egna klassen och den enskildes villkor och erfarenheter. Bland företrädarna för det kritiska övertagandet återfanns Oscar Olsson och Rickard Sandler. Även om dessa delade synen på den borgerliga kulturen hade de dock olika åsikter om hur övertagandet skulle ske. Det beundrande övertagandet innebar att det borgerliga kulturarvet idealiserades.²⁹ Här intog således företrädarna en beundrande inställning inför det borgerliga kulturarvet och bildningen. De tre ställningstagandena gav upphov till en mindre strid inom fältet, om vilket förhållningssätt som skulle vara det rådande. Det kulturseparatistiska draget kom med tiden att överges till förmån för å ena sidan det kritiska och å andra sidan det beundrande övertagandet. Man erkände således det borgerliga kulturarvets betydelse.³⁰ Utifrån detta resonemang går det att försöka beskriva den kapitalart som var gångbar inom folkbildningsfältet.

De tre förhållningssätten till det borgerliga kulturarvet gav upphov till tre bildningsideal som kom att formuleras inom den tidiga folkbildningen. Det handlar om medborgarbildningsidealet, självbildningsidealet samt nyhumanismens personlighetsbildningsideal. Medborgarbildningsidealet hade sitt ursprung i upplysningen, och fokus var riktat mot medborgerlig bildning för att individen skulle kunna ta del i det politiska livet. Den optimistiska framstegstro som präglade upplysningen återfanns även här. Här återfanns kunskaper i kultur- och samhällsvetenskaper, geografi och övriga naturvetenskaper. Företrädare för detta var Rickard Sandler.³¹ Naturvetenskaperna och samhällsvetenskaperna var centrala enligt medborgarbildningsidealet.³²

Självbildningsidealet innebar att människan sågs som en aktiv varelse, och hon kunde endast få kunskap genom aktiv självverksamhet. Viktiga begrepp var tanke, känsla och vilja. Självbildningen innebar självständigt tänkande och skulle ske enligt de tre stegen som praktiserades inom studiecirkeln (se ovan). Här betonades bland annat skönlitteratur och

²⁸ Broady, 1991, s. 169.

²⁹ Gustavsson, 1991, s. 81ff.

³⁰ Ibid. s. 81.

³¹ Ibid. s. 101.

³² Ibid s. 102.

boken som bildningsmedel. Den främste förespråkaren för detta var Oscar Olsson³³ Skönlitteratur för Olsson var ”den stora litteraturen” representerad av författare som Shakespeare, Ibsen, Goethe och Selma Lagerlöf.³⁴

Nyhumanismens personlighetsbildningsideal betonade förstånd, känsla och vilja. Det handlade om personlighetsbildning av individen. De kunskaper som ansågs värdefulla var antikens språk, litteratur och konst. Personlighetsbildningen utgick från den enskilda människan. Här kan nämnas namn som litteraturkritikern Erik Hedén och publicisten Arthur Engberg.³⁵ Även Rickard Sandler var delvis påverkad av det, och även Gunnar Hirdman som var verksam inom ABF.³⁶

De tre bildningsidealerna är närmast att betrakta som idealtypiska. Den uppställning som här har gjorts är enbart av intresse när det gäller att kategorisera, ”spalta upp” och bringa ordning i det material, vilket beskriver bildningens natur. Den ger dock ingen rättvisande bild i sin rena form eftersom bildningen är mer sammansatt. De olika bildningsidealerna går snarare omlott och överlappar varandra. Därför går det att se dem som olika delar av ett gemensamt bildningsbegrepp, och delar i en enhet.³⁷ Eftersom det var företrädare för folkbildningsinstitutionerna som framförde åsikter om vilken typ av kunskaper som skulle förmedlas, innebär det att det fanns några som ansågs dessa värdefulla, och tillmätte dem ett visst värde. Det är dock inte bildningsidealerna eller bildningsbegreppet i sig, utan den bildning som kunde rymmas inom detta som kom att utgöra ett folkbildningskapital.

Ser man mer specifikt på de olika praktikerna kan konstateras att för arbetarinstitutionen och föreläsningföreningarnas vidkommande handlade kunskaperna om naturvetenskap som matematik, astronomi, fysik, kemi anatomi. Det förekom också kunskaper i ekonomi och statskunskap.³⁸ Det rörde här om populärvetenskapliga föreläsningar, och dessa kan placeras inom medborgarbildningsidealet. Inom de första studiecirkelarna studerades populärvetenskap, filosofi, statslära och samhällslära, skönlitteratur och inom nykterhetsrörelsen även nykterhetsfrågor.³⁹ Dessa kunskaper kan placeras inom medborgarbildningsidealet och kanske även nyhumanismens personlighetsbildningsideal. Samtidigt var det självbildningsidealet som bestämde själva studieformen. Inom biblioteksverksamheten handlade böckerna främst om föreningskunskap, samhällslära, svenska språket, nationalekonomi, kommunalkunskap, nykterhetsfrågor eller socialistisk teori. Även skönlitteratur förekom.⁴⁰ Även här går medborgarbildningsidealet och nyhumanismens personlighetsbildande ideal igen. Folkhögskolornas bildning fokuserade på allmän medborgerlig bildning, och gav även kunskap i allmänna samhälls- och kulturfrågor.⁴¹ Här ses en tydlig koppling till medborgarbildningsidealet samt till nyhumanismens personlighetsbildningsideal. Dessa kunskaper kom alltså att vara de gångbara inom folkbildningsfältet, och kom därmed att fungera som ett kapital. Av detta följer att det är genom att öka sina kunskaper i de ämnen som representeras av de olika bildningsidealerna som kapitalinnehavet kan ökas. För de olika agenternas strategier innebär det då att bevista många föreläsningar på arbetarinstitutionen eller föreläsningföreningarna, gå många kurser i studieförbundens regi, låna och läsa många böcker i de

³³ Gustavsson, 1991, s. 162-170.

³⁴ Ibid. s. 159.

³⁵ Ibid. s. 190.

³⁶ Ginner, Thomas, 1988, *Den bildade arbetaren: debatten om teknik, samhälle och bildning inom Arbetarnas bildningsförbund 1945-1970*, s.32-42.

³⁷ Detta är en tanke som återfinns i Olsson, Björn, *Den bildade borgaren: bildningssträvan och folkbildning i en norrländsk småstad* (Stockholm 1994), s. 19, 293f. Han får medhåll av Gustavsson. Se den senares bidrag ”Att tänka om folkbildningsidén”, s. 67.

³⁸ Gustavsson, 1991, s. 78.

³⁹ Vestlund, 1996, s. 75.

⁴⁰ Åberg, 1982, s. 60.

⁴¹ Tengberg, 1967, s. 117, Vestlund, 1996, s. 92.

ämnen som värdesätts och att eventuellt gå folkhögskolekurser. Detta är alltså de investeringar som står till buds inom fältet för att öka sitt kapitalinnehav och därmed förbättra sin position på fältet.

Eftersom det inom varje fält pågår en kamp finns där en spänning mellan de dominerande och de dominerade. Avgörande för var i fältet man befinner sig är innehavet av symboliskt kapital. Ju större innehavet av det symboliska kapitalet är desto högre upp i fältets hierarki positioneras man. Enligt Bourdieu är det oftast de äldre institutionerna som förmår förvärva den största mängden av det specifika kapitalet.⁴² Detta innebär för folkbildningsfältet att arbetarinstitutionen och föreläsningsföreningarna, tillsammans med studieförbunden, biblioteksverksamheten och folkhögskolorna kom att förvärva en stor mängd av folkbildningskapitalet i förhållande till de agenter och institutioner som senare positionerades på fältet. De kom också att positioneras relativt hög upp i hierarkin på fältet. Folkbildningsfältet struktureras vertikalt mellan hög grad av konsekration och låg grad av konsekration. Hög grad av konsekration sammanfaller med de äldre institutionerna, medan den lägre graden av konsekration sammanfaller med de nyare senare tillkomna institutionerna (se figur som bilaga). Detta innebär att de fyra tidigaste aktörerna kan betraktas som betydande konsekrationensinstanser. Horisontellt struktureras fältet mellan hög grad av autonomi och låg grad av autonomi eller heteronomt. Det rör sig alltså om en autonom respektive heteronom pol. För det aktuella fältets vidkommande innebär det att arbetarinstitutionen och föreläsningsföreningarna kom att positionera långt till vänster nära den autonoma polen, med tanke på att de inte hade sitt ursprung i folkrörelsefältet i lika hög grad som de övriga institutionerna. Biblioteksverksamheten kommer även den till viss mån att positioneras till vänster eftersom det fanns flera bibliotek som inte härrörde från folkrörelserna. Flera studiecirkelbibliotek utvecklades också efter det att studieförbunden hade konstituerats och blivit egna institutioner. Studieförbunden kommer att hamna längre till höger på grund av att de från början härrörde från folkbildningsfältet. Med tiden blev de i högre grad finansierade via statliga anslag. Folkhögskolorna får positioneras ganska nära den heteronoma polen, eftersom huvudmän för flertalet folkhögskolor än idag är folkrörelser, stiftelser och landsting.

Bourdieu har genom att studera studenters framgångar i studier konstaterat att dessa är avhängigt föräldrarnas sociala ställning och det sociala och kulturella kapital studenterna fått i arv hemifrån.⁴³ Vad gäller folkbildningens tidigare skede var de studerande en relativ homogen grupp. De var söner och döttrar till arbetare, och hade sin hemvist inom arbetarklassen. Att därför studera deras härkomst utifrån faderns yrke och socialgrupp skulle inte uppvisa någon större skillnader mellan agenterna. Två undantag skulle möjligen finnas. Arbetarinstitutionen var öppna för alla samhällsklasser, men först och sist för arbetare. Här skulle kunna finnas publik som inte var från arbetarklassen. Vad gäller folkhögskolorna var dessa ursprungligen enbart avsedda för bondeklassen, men kom senare att öppnas även för arbetare. Dock kan man fastslå att de rörelseanknutna folkhögskolorna huvudsakligen rekryterade sina elever från arbetarrörelse, nykterhetsrörelse samt frikyrkorörelse. Av detta följer att genomföra en sådan underökning som Bourdieu och hans medarbetare gjort inom det svenska folkbildningsfältet skulle uppvisa betydlig mindre skillnader i fråga om studieframgång och bildningsväg. Frågan är om en sådan undersökning skulle ha så mycket relevans för svenska förhållanden. Naturligtvis finns det skillnader även inom arbetarklassen, men att förutsätta att vissa arbetarsöner eller döttrar besitter ett symboliskt kapital som skulle gynna deras studier är ytterst tveksamt. Dessutom kan åsikten föras fram att inom studiecirkeln och folkhögskolan

⁴² Bourdieu, Pierre, 1991, "Några egenskaper hos fälten", s. 128f.

⁴³ Bourdieu, Pierre, 1979, *The inheritors*.

tog man tillvara deltagarnas egna upplevelser och erfarenheter i större utsträckning än vad som var fallet inom den formella utbildningen.

Det skulle vara av intresse om det skulle vara möjligt att spåra en speciell habitus för de agenter som positionerats inom folkbildningsfältet. En sådan undersökning ligger visserligen utanför denna studie, men det kunde ändå vara värt att peka på hur en sådan habitus skulle kunna yttra sig. Den habitus som agenterna inom folkbildningsfältet förvärvar grundar sig inte enbart på de dispositioner dessa förvärvar inom själva fältet. Habitus grundar också på dispositioner som inkorporeras (nedläggs i kroppen) beroende på uppväxtförhållanden, familjevillkor men också beträffande bildningsgång.⁴⁴ Det är möjligt att en speciell habitus utvecklas inom arbetarklassen. Bourdieu har ibland talat om klasser av habitus.⁴⁵ Möjligheten finns också att agents positionering inom folkrörelsefältet får återverkningar på deras habitus. Här skall enbart folkbildningens dispositioners påverkan på habitus tas upp. Den naturliga utgångspunkten skulle vara att göra en återkoppling till det symboliska kapitalet, folkbildningskapitalet. Det utgår som tidigare nämnts från de tre bildningsidealerna. Det ideal som tydligast skulle kunna komma till uttryck genom agenternas habitus (i form av praktiskt bemästrande) får medborgarbildningsidealet anses vara.⁴⁶ Medborgarbildningsidealet hade som syfte att bibringa individen kunskaper i medborgerlig bildning för att denne skulle kunna ta del i det politiska livet. Medborgaren sågs som bildningsbar och bildning ansågs även gagna samhällsnyttan. Medborgarbildningen präglades vidare av en stark förnuftstro och en tro på det rationella och naturvetenskapernas betydelse för framsteg och utveckling. Som tidigare nämnts tillmättes även samhällsvetenskaperna stor betydelse.⁴⁷ Dessa kunskaper var alltså en del av folkbildningskapitalet. Detta skulle alltså innebära att en agent som fått denna habitus (som ett system av dispositioner) inkorporerat skulle använda denna i olika situationer. Om de anses viktiga, och därmed alltså gäller som kapital, skulle de kunna användas för att till exempel ta del i det politiska livet och i samhällslivet i stort. Det kan handla om olika samhälleliga institutioner och olika situationer agenten konfronteras med. Dennes habitus blir då avgörande för hur agenten handlar, tänker, uppfattar och värderar i olika sociala sammanhang.⁴⁸ Det bör dock betonas att det inte enbart är beroende av den habitus som förvärvats inom folkbildningsfältet.

Även självbildningsidealet kan ha haft betydelse för agents habitus. En grundläggande uppfattning inom detta var att människan själv kunde söka den kunskap hon behövde. Det skedde genom aktiv självverksamhet. Självbildningsidealet befrämjade självständigt tänkande, och ett viktigt inslag var att det man lärt sig skulle sättas i relation till det vardagliga livet.⁴⁹ Det är möjligt att erfarenheter från självbildningsidealet skulle kunna fungera som habitus när det gäller att söka information eller för att orientera sig inom olika områden. Det kan handla om att söka kunskap om den sociala världen, och hur man då går tillväga, enligt de tre stegen. Det var främst inom studiecirkeln som denna studieform praktiserades. Just den studieform som praktiserades inom studiecirkeln kan ha haft betydelse för deltagarnas habitus. Det finns flera exempel på studiecirkeldeltagare som vittnat om goda erfarenheter av studiecirkelarbeta. Exempel på sådana erfarenheter är: personlig utveckling, självförtroende, man tänker annorlunda, man handlar annorlunda, man vågar, studiemedvetenhet, mental stimulans, man lär sig om den egna förmågan att lära, social kulturell kompetens, samarbete, nya

⁴⁴ Broady, 1991, s. 226ff.

⁴⁵ Ibid. s. 227.

⁴⁶ Ibid. s. 228.

⁴⁷ Ginner, 1988, s. 23, Gustavsson, 1991, s. 101.

⁴⁸ Broady, 1991, s. 229.

⁴⁹ Gustavsson, 1991, s. 162-170.

bekantskaper, motverkar isolering, sammanhållning.⁵⁰ Dessa erfarenheter kan säkerligen haft betydelse för agenternas habitus.

Även studerande vid folkhögskolor har haft positiva erfarenheter av den studieformen. Erfarenheter av folkhögskolestudier har varit: ökad självkänsla, höjt självförtroende, en känsla av att man utvecklats som person.⁵¹ Övriga kvaliteter är: en känsla av att duga och ha en plats i gruppen, man vågar säga mer, man upplever sig ta mer hänsyn till andra.⁵² De egenskaper som deltagare i studiecirkel och studerande vid folkhögskolan erfarit kan mycket väl ha haft betydelse för deras habitus och deras beteende som samhällsvarelser. Det är dock lite svårt att studera på vilket sätt detta kommit till uttryck och finna några direkta indikationer på att så varit fallet. Det krävs mer empiri för att kunna fastslå studieformens betydelse för agenternas habitus på fältet.

Senare pretenders inträde på fältet

Efter att folkbildningsfältet konstituerats och de tidigare nämnda institutionerna och agenterna positionerats var det flera nya pretender som sökte tillträde till fältet. Antalet studieförbund ökade och flera tillkom. Folkhögskolorna ökade i antal och studieinriktningen förändrades med tiden. De rörelseanknutna studieformerna kom att med tiden blir mindre ideologiskt inriktade men behöll som en av sina främsta målsättningar att värna om demokratiska värden. Bortsett från de redan nämnda folkbildande praktikerna skall här ytterligare två tas upp. Det handlar om radio och television. De gjorde dock sitt inträde på fältet senare än de tidigare praktikerna. Senare pretender till fältet avkrävs vissa strategier, investeringar och insatser för att få tillträde till det.⁵³

Radions inträde på fältet kom att ske redan medan det var på väg att finnas sin struktur. Detta innebar att radio tvingade acceptera de spelregler som fanns inom fältet, och dela den doxa som var den rådande, och även försöka öka innehavet av den kapitalart som var specifik för fältet.

AB Radiotjänst tillkom 1925, och relativt tidigt fanns en folkbildande ambition vad gäller verksamheten. I det första sändningsavtalet med staten står bland annat att ”Runradio-rörelsen skall så bedrivas att folkupplysningen och folkbildningsarbetet därigenom befrämjas”.⁵⁴ Folkbildningsambitionen fanns således med redan från Radiotjänsts grundande. Detta räckte dock inte för att radion skulle kunna vinna inträde till fältet. År 1925 gjordes den första föredragsserien och den sändes från Stockholms arbetareinstitut.⁵⁵ Här ses alltså en nära koppling till en folkbildande praktik. Det är också möjligt, även om det inte går att fastställa, att sändningen från Stockholms arbetareinstitut, som var en betydande institution på fältet, skulle visa att den folkbildande ambitionen var allvarligt menad. De första installationerna av mikrofoner gjorde just i Stockholms arbetareinstitut och i kyrkor.⁵⁶

⁵⁰ Gougoulakis, Petros, 2001, *Studiecirkeln: livslångt lärande...på svenska!*, s. 224-229.

⁵¹ Nitzler, Ragnhild et al. 1996, *Värden i folkhögskolevärlden*, s. 119.

⁵² Ibid. s. 109.

⁵³ Broady, Donald, 1998, *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg*, s. 18, ”Inledning: en verktygslåda för studier av fält”, s. 13.

⁵⁴ Kommunikationsdepartementet, 1935, *Utredning och förslag angående rundradion i Sverige*, s. 17.

⁵⁵ Nordberg, Karin, 2003, *Hör världen!: röst och retorik i radioföredragen. Populärvetenskap på programmet*, s. 30.

⁵⁶ Nordberg, Karin, 1998, *Folkhemmets röst: radion som folkbildare 1925-1950*, s. 89.

Radions utbud kom till en stor del att domineras av föredrag. Detta medförde viss kritik från folkbildarhåll, främst då från företrädare för föreläsningsföreningarna. En av de mest kritiska var Carl Cederblad. Hans kritik gällde främst en oro för att föreläsningsföreningarna skulle tvingas upphöra, och att publiken skulle utebli. Detta kan ses som en strategi från Cederblads håll. Han försökte alltså förvara föreläsningsföreningarnas position på fältet, och värna om deras kapitalinnehav, även om sådana strategier ofta är omedvetna.⁵⁷ Dock fanns det agenter på fältet som välkomnade radion som ett medel att sprida bildning.⁵⁸ Detta ledde till en mindre strid på fältet, vilket till viss del fördröjde radions möjligheter till att vinna inträde på fältet. Denna strid skall dock inte överdrivas, men det kan vara värt att notera att radions inträde på fältet inte var helt självklar. Troligen låg en del av svårigheterna i att radion inte i tillräcklig utsträckning hade gjort de investeringar och insatser som krävdes för att delta i spelet på folkbildningsfältet. Radiotjänst insåg att något måste göras för att stärka radions folkbildande roll. År 1931 startades en särskild föredragsavdelning vid Radiotjänst. Detta kan mycket väl ses som en investering i spelet för att underlätta inträdet på fältet för radion, det Bourdieu kallar ”illusio”.⁵⁹ Chef för föredragsavdelningen blev Yngve Hugo som var rektor vid Brunnsviks folkhögskola, och som även verkat inom ABF.⁶⁰ Detta gjorde att radion fick en inom folkbildningsfältet legitim representant, vilket möjligen innebar att acceptansen och inträdet på fältet underlättades. Under den tid radion var enkanalig (fram till 1956) sändes sammanlagt 35 000 föredrag.⁶¹ År 1925 sändes 260 föredrag. Dessa hade 1930 ökat till 607, och 1935 till över 1000. Detta innebar att det var nära tre föredrag per dag under sändningstiden, vilken sammanlagt omfattade tio timmar.⁶² Det vad dock inte tillräckligt att imitera en institution inom fältet och dess praktik för att kunna träda in och positioneras på fältet. Det krävdes dels att man delade fältets doxa och dels att det symboliska kapitlet stämde överens med det som var gångbart på fältet. Beträffande doxan kan man förmoda att radion delade den. Radions ståndpunkt var att folkbildning mycket väl kunde spridas genom ett audiellt medium. Radiotjänst kom dock att representera de heterodoxa och stod i motsättning till de ortodoxa, de dominerade på fältet. Vad gäller det folkbildningskapitalet för radions vidkommande kan konstateras att det var representerat genom sin likhet med föreläsningsformen. Det första radioprogrammen sändes alltså från Stockholms arbetareinstitut och även i fortsättningen var flera av föredragshållarna samma personer som hade turnerat och besökt de olika arbetareinstituten och föreläsningsföreningarna i landet. De första åren fanns det en övervikt för humanistiska ämnen som historia, kulturhistoria och folkloristik. Efter inledningsskedet började program i naturvetenskap att ingå, och då rörde det sig om populärvetenskapliga föredrag. Även program om samhällsvetenskap och ekonomi infördes efter hand. Även kunskaper i svenska språket förekom, vilket av radion sågs som en del av medborgarbildningen.⁶³ Man kan alltså säga att såväl det nyhumanistiska personlighetsbildningsidealet och medborgarbildningsidealet genom ämnesinnehållet var representerat inom radiomediet, och att radion ”imiterade” en av de betydande institutionerna på fältet. I och med radions inträde på fältet i egenskap av pretendent, skall den enligt fältlogikens lagar ha mindre del av det symboliska kapitalet. Folkbildningskapitalet var alltså mindre för radion och det berodde på att de ortodoxa värnade om sitt kapitalinnehav. De dominerande institutionerna på fältet hade enbart folkbildning i sin verksamhet och hade därför en ren form av folkbildningskapital. Förutom att radion skall stå i folkbildningens tjänst och präglas av

⁵⁷ Broady, Donald, 1998, ”Inledning: en verktygslåda för studier av fält”, s. 13.

⁵⁸ Nordberg, 1998, s. 72f.

⁵⁹ Bourdieu, 2000, s. 467f.

⁶⁰ Nordberg, 1998, s. 12f.

⁶¹ Ibid. s. 31.

⁶² Ibid. s. 123.

⁶³ Ibid. s. 234f.

folkbildarambitioner har den även ett uppdrag som förstörelse inskrivet i sina sändningsavtal.⁶⁴ Detta hindrade dock inte att den kunde göra sitt inträde på fältet. Det bör ha varit någon gång i mitten av 1930-talet. Radion kom på grund av sin mindre mängd folkbildningskapital hamna relativt långt ner på fältet med låg konsekutionsgrad och därmed bli dominerad. Vad gäller den horisontella polariteten mellan autonom och heteronom hamnar de ganska nära mitten men med viss övervikt åt den heteronoma polen.

Även televisionen får betraktas till en pretendent till fältet. Dess anspråk på att ta sig in skedde av naturliga skäl betydligt senare. Även här fanns en folkbildande ambition uttalad. I 1954 års radioutredning lämnades följande förslag på vilket ändamål televisionen som medium skulle tjäna: ”Televisionen bör liksom rundradion ställas i samhällets, kulturens, folkbildningens och hemmets tjänst”.⁶⁵ Sveriges televisions reguljära sändningar inleddes i september 1956.⁶⁶ Från början ingick även televisionens i AB Radiotjänst, vilket 1957 bytte namn till Sveriges Radio. Radion kom att tjäna som förebild för televisionen vad gällde kravet på folkbildning. En viktig genre inom televisionens utbud för att leva upp till kravet på folkbildning blev dokumentären. Dokumentären hade från början karaktären av en föreläsning där föreläsaren satt som i en kateder framför ett auditorium. Senare, som en följd av televisionens intimitetssträvanden, placerades föreläsaren istället i en trivsamt hemmiljö. Detta gav ett mer familjärt intryck påminnande om en studiecirkel. Föreläsaren docerade och visade upp olika föremål eller visade bilder och filmsekvenser. Han försökte i sammanhanget tala som en turnerande (kringresande) folkbildare.⁶⁷ Denna programform kunde vara såväl bildande som underhållande. Den kunde även innebära en personligt färgad framställning. Inom televisionen försökte man alltså imitera två av svensk folkbildnings framträdande former: föreläsningen och studiecirkeln. Denna framställningsform visade klart folkbildarambitionen. Folkbildarambitionen kom att utöva ett stort inflytande vid utformningen av TV-dokumentärer.

Även televisionen får antas förenas i doxan, det vill säga dela åsikten att striderna inom fältet är värda att utkämpas. Televisionen kom liksom radion att representera de heterodoxa och menade folkbildning mycket väl kan bedrivas och spridas via ett audiovisuellt medium.

Vad gäller televisionen är det inte lika självklart på vilket sätt dess utbud karakteriserades av ämnen som representerar folkbildningskapitalet. Dock kan man knyta an till dokumentär-genren. Under femtiotalet och en bit in på sextiotalet kom svensk kulturhistoria att inta en framträdande plats med avseende på dokumentärfilmernas innehåll. Detta gick tillbaka på hur folkbildningskravet från statsmakternas sida uppfattades.⁶⁸ Att satsa på svensk kulturhistoria kan kopplas till det beundrande övertagandet av det borgerliga kulturarvet och även till medborgarbildningsidealet i och med att kulturvetenskap ingick här.

Det är liksom för radion svårt att ange en exakt tidpunkt för när Sveriges television kunde göra sitt inträde på fältet. Det rörde sig om ett gradvist inträde, vilket komplicerades av att en del av organisationen Sveriges Radio AB (företräd av rundradion) redan befann sig på fältet. Det dock troligt att inträde skedde någon gång kring 1960. Televisionen hade en mindre mängd av folkbildningskapitalet, och kom därför att positioneras nära radion och höra till de dominerade på fältet.

⁶⁴ Radiotjänst, 1925, *Programförklaring*.

⁶⁵ Kommunikationsdepartementet, 1954, *Televisionen i Sverige: televisionsutredningens betänkande*, s. 168.

⁶⁶ Furhammar, Leif, 1995, *Med TV i verkligheten: Sveriges television och de dokumentära genrererna*, s. 15.

⁶⁷ *Ibid.* s. 34f.

⁶⁸ *Ibid.* s. 36.

Slutord

Föreliggande framställning av det svenska folkbildningsfältet måste betraktas som mycket schematisk och i högsta grad summarisk. För att ge en mer rättvisande, och med verkligheten i högre grad överensstämmande, bild skulle det krävas en betydligt större arbetsinsats och avsevärt mer utrymme än denna text tillåter. Det finns många institutioner och agenter, utöver de här nämnda, som med fog skulle kunna positioneras på fältet. Det finns också flera intressanta banor och strategier som ägt rum inom det. Studien här har koncentrerats till folkbildningens första skede (med undantag för radio och television), men historiskt sett har fältet genomgått flera ”revolutioner” och omstruktureringar. Studier av folkbildning utifrån Bourdieus begrepp har endast i liten utsträckning använts tidigare, och då har enbart en mindre del av fältet studerats. Det finns trevande försök att se den svenska folkhögskolan eller studieförbunden som ett fält. Det är mycket möjligt att dessa kan betraktas som delfält eller subfält inom det större folkbildningsfältet. Det som här har företagits får endast ses som en skissartad studie och ett första försök att på experimentstadiet att använda Bourdieus fältbegrepp för att studera en företeelse som tidigare inte har gjorts

Referenser

- Andersson, Bo, *Folkbildning i perspektiv: studieförbunden 1870-2000, organisering, etablering och profilering*, diss. (Stockholm 1980).
- Andersson, Mauritz, ”Folkliga bildningssträvanden” *Svenska folkrörelser I: nykterhetsrörelse, politisk arbetarrörelse, fackföreningsrörelse, folkbildning, Kooperation* (Stockholm 1936), s. 100-129.
- Bourdieu, Pierre, *Konstens regler: det litterära fältets uppkomst och struktur*, övers. Johan Stiern (Stenhag 2000).
- Bourdieu, Pierre, ”Mot en sociologi om sociologerna”, *Kultur och kritik: anföranden av Pierre Bourdieu*, övers. Johan Stiern (Göteborg 1991), s. 93-99.
- Bourdieu, Pierre, ”Några egenskaper hos fälten”, *Kultur och kritik: anföranden av Pierre Bourdieu*, övers. Johan Stiern (Göteborg 1991), s. 127-134.
- Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude, *The inheritors: french students and their relation to culture*, transl. Richard Nice (Chicago 1979).
- Broady, Donald, ”Inledning: en verktyglåda för studier av fält”, *Kulturens fält*, red. Donald Broady (Göteborg 1998).
- Broady, Donald, *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg, Skeptronhäften nr.15* (Uppsala 1998).
- Broady, Donald, *Sociologi och epistemologi: om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, diss. (Stockholm 1991).
- Degerman, Allan, ”Folkhögskolans idéhistoria”, *Svensk folkhögskola 100 år, Del 2* (Stockholm 1967).
- Furhammar, Leif, *Med TV i verkligheten: Sveriges television och de dokumentära genrerna* (Stockholm 1995).
- Ginner, Thomas, *Den bildade arbetaren: debatten om teknik, samhälle och bildning inom Arbetarnas bildningsförbund 1945-1970*, diss. (Linköping 1988).
- Gougoulakis, Petros, *Studiecirkeln: livslångt lärande...på svenska!*, diss. (Stockholm 2001).
- Gustavsson, Bernt, ”Att tänka om folkbildningsidén”, *Om folkbildningens innebörder: nio försök att fånga en företeelse*, red. Bosse Bergstedt & Staffan Larsson (Linköping 1996), s. 59-81.

- Gustavsson, Bernt, *Bildningens väg: tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880-1930*, diss. (Stockholm 1991).
- Habermas, Jürgen, *Borgerlig offentlighet: kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, övers. Joachim Retzlaff (Lund 1984).
- Kommunikationsdepartementet, *Televisionen i Sverige: televisionsutredningens betänkande*, SOU 1935:32 (Stockholm 1935).
- Kommunikationsdepartementet, *Utredning och förslag angående rundradion i Sverige* avgivna av inom kommunikationsdepartementet tillkallade utredningsmän SOU 1935:10 (Stockholm 1935).
- Leander, Sigfrid, *Folk och bildning: jämförande studier till omkring 1870 som inledning till en svensk folkbildningshistoria* (Stockholm 1974).
- Leander, Sigfrid, *Folkbildning och folkföreläsningar: ur en folkbildares tänkebok, folkbildningsstudier och föreläsningshistoria 1880-1975* (Stockholm 1978).
- Leander, Sigfrid, *Folkbildningens födelse: Anton Nyström och Stockholms arbetareinstitut 1880-1980* (Stockholm 1980), Svenskt liv och arbete 32.
- Nitzler, Ragnhild et al. *Värden i folkhögskolevärlden*, delbetänkande av utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen SOU 1996:75 (Stockholm 1996).
- Nordberg, Karin, *Folkhemmets röst: Radion som folkbildare 1925-1950*, diss. (Eslöv 1998).
- Nordberg, Karin, *Hör världen!: röst och retorik i radio föredragen. Populärvetenskap på programmet* (Lund 2003).
- Ottervik, Gösta & Möhlenbrock, Sigurd, *Svenska bibliotek: historia – organisation – funktion, en översikt* (Lund 1973).
- Radiotjänst, *Programförklaring* (Stockholm 1925).
- Tengberg, Eric, "Folkhögskolans uppkomst", *Svensk folkhögskola 100 år Del 1* (Stockholm 1967), s 11-134.
- Vestlund, Gösta, *Folkuppfostran, folkupplysning, folkbildning: det svenska folkets bildningshistoria – en översikt* (Stockholm 1996).
- Åberg, Åke, "Folkbibliotekens historia intill 1960-talet", *Folkbibliotek i tal och tankar: en faktarapport från folkbiblioteksutredningen* (Stockholm 1982), s. 47-85.

Bilaga I, Figur över det svenska folkbildningsfältet.

